

UGO VLAISAVLJEVIĆ

ETNIKAI IDENTITÁS ÉS HÁBORÚ

Nem kellene megtévesztenie bennünket ama paradoxonnak, miszerint is a nacionalisták azt állítják, hogy saját nemzetük az ősidőkben gyökerezik és világosan természetiek – miközben az egészen új és különleges konstrukciójú.¹

Mivel a balkáni etnikumokról, s főleg a délszláv etnikumokról fogunk beszélni, először definiálnunk szükséges a tipikus balkáni etnikai formátumot. Az etnikai közösségek általános osztályozását követve, melyet Anthony D. Smith állított fel, a balkáni valóság szubjektumát elsősorban mint megtettesített etnikumot írhatjuk le, illetve mint etnikai *kisebbséget*. E meghatározott csoportba sorolja Smith „a különféle leigázott etnikai közösségeket, mint a szerbek, horvátok, bolgárok, görögök, csehek és szlovákok”.² Ami ezeknek az etnikumoknak a legjellemzőbbje, az az „etnikai hazának, illetve a hovatarozás területiségének” az eszméje, ami felváltotta a „politikai császárság és a dinasztikus állam” fogalmát. Smith e módon azt sugalmazza, hogy a balkáni népek alávetettségének továbbfolytatódása egy bizonyos eszmét – amely kezdetben inkább politikai volt – territorizált.

Másodjára, hogy a balkáni etnikumok *vertikális-demotikus* közösségekként, nem pedig *laterális-arisztokratikus*ként jelölhetők meg. Ezek azzal tűnnek ki, hogy „a kötődés és a közösség nevében való önfeláldozás hatalmas érzésének kiváltására való képességgel bírnak”.³ Mindez annak a ténynek köszönhető, hogy a gyakori háborúskodás segített bebetonozni az erős társadalmi kapcsolatokat.

Harmadszor, a balkáni etnikumok mint *határ menti etnikumok* is osztályozhatók, amelyek *határhelyzete* részben geopolitikai, részben stratégiai-gazdasági.⁴ Nehéz geopolitikai helyzetük arra kényszeríti őket, hogy a népet állandóan mobilizálják, s a katonai célokra „tömegesen toborozzák”,⁵ ami megkülönbözteti őket a liberális-arisztokratikus etnikumoktól, amelyek mozgósítása „elitista professzionális”⁶ marad.

Ugyanígy más fontos jellemzőket is észrevehetünk (például a Kis Tradíciók túldimenzionáltságát, melyek az erős kulturális homogenitás hiányával ötvöződnek). De e néhány paraméter valószínűleg most elegendő céljaink elérésére. Az első jellemző szerint, ami a megtettesülésre vonatkozik, s ami, úgy tűnik, a legszámosabb az általános megjelenési formák között, arra a következtetésre juthatunk, hogy minél kisebb egy balkáni közösség, e jellemző

annál inkább tipikus. E kontextusban a kis délszláv nemzeteket a legtipikusabb balkáni nemzetekként kezeljük.

Úgy tűnik, ami legdőntőbben formálja ezen etnikumok tipikus karakterét, az a premodern állapotuk. Sokáig tartó állapot ez, mely a megtestesülésből ered, ami az invázió után egy idegen politikai, társadalmi és kulturális univerzummá válik. Nagyvonalakban így írhatjuk le: a háború már lezajlott, a legsúlyosabb külső fenyegetettség már a múlté, és vereséget szenvedtek. A lakosság legnagyobb része túlélte a hódító hadjáratát: a háború traumatikus történései fordulópontot jelentenek a közösség történelmében. E történések továbbélnek az alávett nép kollektív emlékezetében; az események narratív feldolgozása a háború alatt vagy után elkezdődött, főképpen a vernakuláris kultúrákra jellemző szóbeli úton, ideértve az epikus dalokat, balladákat, legendákat és hasonlókat.

A hódító nagyhatalmi erejének kultúrájának mérhetetlenül csábító ereje felel meg. Megírni egy balkáni közösség történetét, különösen abban a pillanatban, amikor e közösség saját történelmére főképpen mint etnogenezisére néz, azt jelenti, hogy megtaláljuk azt a narrációt, amelyben a legnagyobb veszélyt nem a háború jelenti, hanem annak hosszú távú következményei. A balkáni etnikumoknak, főleg a kisebbeknek, a béke sokszor szörnyűsegebb volt, mint a háború. A kulturális asszimiláció az egész közösség szimbolikus halálához vezetett. A halál nem siet, mert hosszú ideig tartó és aprólékos kulturális felkészülés után következik be. Békeidőben a megsemmisítés veszélye egyre kevésbé figyelhető meg, ám egyre nagyobb mértékű. Tehát a balkáni etnikumok általános premodern állapota megtévesztő, annál is inkább, mert az etnikai megtestesülés a nyelv elhalásával végződik, a vallás feladásával és a saját nevek elvesztésével. S ott a végzet előérzete: a legrosszabb még csak most jön.

A mai balkáni etnonacionalizmus szemiotikai elemzése – mellyel itt foglalkozni is szeretnénk – a háborúnak a fő ok szerepét tulajdonítja, pontosabban a magyarázó elvét. Ha a balkáni régióról beszélnek, függetlenül attól, mely történetet is beszélnek el, ilyen vagy olyan módon mindig a háborúra vagy a háborúkra utalnak, és azok következményeire. De ha megtaláljuk azt az elvet, amellyel leírható a mai valóság, maga a háború ritkán vehető figyelembe olyan pontként, amelyre ráhagyatkozhatunk. Minden háborúnak egy vagy több oka van, amelyek a múltban gyökereznek, és amelyekről állítható, hogy háború lett az eredményük. Egyfelől tehát a háború mindig okozat, azaz következmény, másfelől a háborút minden ok okaként is szemrevételezhetjük. A leegyszerűsítés árán az is mondható, hogy ha a háborút számos ok következményeként próbáljuk megmagyarázni, akkor arra törekszünk, hogy a háborúba bekapcsolódott nagy nemzetek perspektívájából nézzük azt, vagyis egy „imperialista agresszor” nézőpontjából. Megfordítva, ha a háborút számos következmény okaként próbáljuk megmagyarázni, akkor a

kis nemzet perspektívájából nézzük azt, amely a váratlan hadjárat áldozata lett. Ha e nézőpontot választjuk, a háború olyan eseményként jelenik meg, amely a kis nemzeteket konstituálja, főképp társadalmi, kulturális és politikai létüket, illetve kollektív tulajdonságaikat. A balkáni etnikai kultúrák epikai kultúrák, azaz olyan kultúrák, amelyek leginkább a háború narrációjával konstituálódnak. Mi több, a kis nemzetek történelmi, kulturális és politikai valósága nagymértékben háborús valóság. A háború általában nagymértékű változásokat hoz a kis nemzetek domináns kulturális kódjában, az állandó konstituálódás *ütőszögeként* szolgál, pontosabban a rekonstrukció egész sorát idézi elő, amelyek a kulturális kollektív sajátosságok kultúrájára és valóságára hatnak.

A háború a kis nemzeteket két módon konstituálja. Először is: a háború a valósággal való szembenézésre kényszerít (és ez a veszteségnél merő valóságként jelenik meg); másodsor: a kis etnikumokat egy nagyobb etnikumban vagy kvázi etnikumban testesíti meg. Ez valójában egy és ugyanazon esemény, amely csak a valósággal való szembenézésre utal abban a pillanatban, amikor az a legkevésbé a mi kulturális valóságunk. A csatározás utáni kollektív trauma,⁷ a háborút követő megszállás nyomában megerősödik a győztes szimbolikus rendjének *bejelölésével* az elvesztett területen. A csata megremegteti a földet, míg az idegen kultúra a biztos talaj javát hordja el. Az etnikai tér már nem felel meg a megörökölt területnek, vagy – hogy kissé óvatosabban fogalmazzunk – kevésbé felelnek meg egymásnak, mint korábban.

A háború nemcsak katonai összecsapás, hanem a kulturális megfosztottság megtapasztalása is.⁸ Amit a megvert etnikum elszenved, az a nemzet szimbolikus univerzumában hasadáshoz vezet, azaz sebet ejt szellemi testén. Miután a Valóság beesik az ajtón, a kis etnikum ellenállhatatlan szimbolikus erőszaknak lesz kitéve, és ez abban az időben történik meg, amikor törekeny állapotban van, s arra lenne szüksége, hogy minden szimbolikus fegyverét visszakapja, vagyis hogy az első vereséget feldolgozza. A háború meghatározza a két kulturális minta közti transzgressziós pontot, azt a lyukat, amely legalább az egyik fél erős szimbolizációját odavonzza.

Senki sem kutatta a Balkán háborús valóságának jellemzőit oly módon, hogy a kollektív jellemzők és saját világának létrejöttére fókuszált volna. Azért nem, mert a háborút mint eseményt sosem vették figyelembe. Elhanyagolták, mert az önmeghatározás folyamatát vették figyelembe. Úgy tűnik, hogy egy etnikum időnkénti re-konstituálódása helyesen mégiscsak a háborús eseményekkel magyarázható, s a háború *par excellence* csak akkor vehető észre eseményként, ha az *önmagaság (Self)* állapotára figyelünk, amiről szó van. A háborús esemény felfedi, hogy az etnikai önmagaságnak imaginárius és szimbolikus része van (a kulturális korpusz), amely (szubjektív) valóságát alkotja. E két rész és valódi világa tehát felfedi, hogy a háború az ön-átváltás eseménye.

A vesztes etnikai közösség a területvesztést a valóság megragadásának elvesztéseként éli meg. Semmiképpen sem veszítheti el hát területét. A nacionalizmus mint kollektív etnikai ellenállás és a kultúra újbóli helyreállítása⁹ ugyanígy annak módja, hogy megtartsák, illetve visszaszerezzék az elveszett valóságot, amelyet kollektíve megkérdőjelezhetetlennek és konkrétnek tartanak. Ez harc azon illúzió ellen, amelyet az ellenség által ráerőltetett kultúra, ezen belül is leginkább annak nyelve a valóságukra rak. Az etnikai ellenállás feladata, hogy az ellenfél kultúrájának valóságát fikcióvá változtassa, s hogy az illúziót, vagyis a kulturális valóságot, amelyet az eltűnés fenyeget, valósággá is változtassa.

A háború utáni erős narratív produkció, amely a háborús valóságot konstruálja meg, mint minden valóság valóságát, nemcsak egy olyan időszak emlékeztetének megőrzésére törekszik, amikor a terület az etnikai közösség birtokában volt, hanem hogy az elveszett valóság újbóli létrehozásához szükséges szimbolikus erőt is megőrizze. A nyelv egészét annak a funkciónak rendelik alá, hogy megnevezzék az etnikai közösség saját földjét.

A háború utáni periódust a kis balkáni népek életében – és e félszigeten minden történelmi időszak valamilyen lényegi módon háború utáni, de nem háborús időszak is – a re-territorizáció erőteljes folyamata jellemzi.¹⁰ Kíséret ez arra, hogy újra megszerezzék az elveszett terület feletti uralmat, s hogy megakadályozzák a valóság eltűnését. Az etnikai kultúra szemiotikus, főképpen narratív produkciója vagy reprodukciója az, legalábbis a balkáni etnikumok esetében, amelyet a saját nevek révén valósítanak meg, megkérdőjelezhetetlen referenciális erejének köszönhetően. A saját nevek etnikai jellemzői – minden név az etnikai közösség tulajdonában van – felfedi, hogy ezek toponimok, vagyis a területek saját nevei.

A reterritorizáció legfelső foka az az állapot, amikor az adott nyelv szinte exkluzív módon utal a területre. Ez azt jelenti, hogy minden mondat, legalábbis akkor, ha a domináns narratív típusban és annak kifejezési rendszerében koholták, a saját névhez vezet el – a veszélyeztetett etnikai közösség nevéhez.¹¹ A nyelv, amelyet az eltűnés réme fenyeget, érzékelhetően referenciális.

A nyelv toponimizációját vagy lehorgonyozódását (Baudrillard nevezetes „atterrissage”-a) a saját területére az az erős tendencia jellemzi, hogy minden szó saját névvé, minden saját név pedig helynévvé változik át. A nyelv ezután a valósághoz tapad, erősen a saját területre támaszkodva. Csak a kis etnikai kultúrák, az eltűnés határán, fedezik fel, hogy nyelvük a földben gyökerezdik. Ezek azok a nyelvek, amelyek beszélői a háború után megtapasztalják más nyelvek invázióját a saját területükön, miközben az etnikai nevek egész családja a teljes kiirtás fenyegető veszélyével néz szembe. Nincs azon a tényen mit csodálkozni, hogy a hatalmasabb kultúrák terjeszkednek, hatásuk növekszik, s hogy nyelveik új területekre törnek be. De a kis nyelvek nem

tudják megakadályozni, legalábbis hosszabb távon, a szemiotikai inváziót és területük kisajátítását. A nyelv hódító, kulturális idiómája pedig általában véve nem pusztán a vesztes kisebbség területére hatol be, de a meghódított nyelv helyét is el akarja foglalni. Más szóval, az idegen nyelve erőteljes toponímiai követelésekkel lép fel.

A referenciális funkció a kisebb etnikai közösségeknek a nagyobbakba való bekebelezésével erősödik, kétnyelvűséget hozva létre, melyben a két nyelv *külső szerződésben* van, s mint két teljesen különböző kulturális minta, illetve mitikus-szimbolikus komplexum találkozik egymással.¹² Abban a helyzetben, amelyben a természetes nyelv a saját nevek raktáraként funkcionál, a kis etnikumnak meg kell akadályoznia a fordíthatóságot, illetve a szimbolikus felcserélhetőséget, hogy túlélhessen. Mert azon neveket, szavakat próbálják a másik oldalon lefordítani, amelyek leginkább őrzik az etnikum valóságát. Az alávetettség kollektív lingvisztikai tapasztalata azt eredményezi, hogy minden kimondott szó ama univerzumban, melyben a Másik Nyelv uralkodik, emfaticusan „saját szóvá” válik, „saját névvé”, azaz saját valóságunk kizárólagos „saját nevévé”. A két nyelv minden egyes találkozása minden egyes esetben olyan konfliktusként jelenik meg, mint ami két különböző név között zajlik, amelyek azonban ugyanarra vonatkoznak.

Hovatovább, amennyiben a kisebbségi nyelvhasználatot brutálisan korlátozzák, az ritualizálódik, s ily módon szimbolikus testként nyilvánul meg. A természetes nyelv olyan mitikus-szimbolikus komplexummá redukálódik, mely (a legsikeresebben) őrzi és védi. A kisebbség nyelve szó szerint kisebbé válik. A korlátozott, illetve az elvesztett kulturális szabadság miatt e nyelv félig nyilvános nyelvvé válik, vagy a legrosszabb esetben többé már nem lesz nyilvános. Erőszakosan lokalizálttá válik gyakorlatban és szétterjedtségében egyaránt; locusa az árnyék, az óvóhely és az enklávé lesz; minden pillanatban készen kell állnia arra, hogy helyét átadja a *nagyobb* nyelvnek; szigorú szabályok uralkodnak felette a tekintetben, hogy mikor és hol kell használni; szegélyei és elágazásai elnyomásának és megsemmisítésének kérlelhetetlen folyamatában mutatkoznak meg. Épp e folyamatban vehető észre, hogy a toponimok az etnikai ellenállás legkeményebb jellemzői.

A leginkább saját nevek a háborús hősök nevei. A harcban elesett hősök nevének ünneplésével a vesztes etnikum nemcsak saját múltját őrzi a felejtéstől, de tovább védelmezi a legértékesebb etnikai területet. Minden balkáni népnek megvan a szent területe, és ezek általában azok, ahol a döntő csaták zajlottak. E helyeken egy etnikum szimbolikus univerzuma szétszakíthatatlanul összekötődik a területével. A hely, ahol az ünnevelt katonát megölték, ahol elesett, pontosan az a hely, ahol a saját nevet bevették a földre.

A hős „szép halála”¹³ hatalmas történelmi esemény a terület etnikai szimbolizációjában. Az etnikum szimbolikus térképén a csatátér területük szívében fekszik, amelyet teljes mértékben az ősök sírjai jeleznek.¹⁴ A rabul ejtett

nép mitikus történelmében minden ős, még azok is, akik nem vettek részt a híres csatákban, szép halállal halnak meg, és utódaikra hagyják a harc folytatását annak a területnek a visszafoglalásáért, ahol elesetek. Az egész terület így válik szentté, mert egy etnikumhoz tartozik; s úgy tartozik ehhez az etnikumhoz, mint egy kiszélesített és megnagyobbított csatamező. A harctér privilegizált szemiotikus „mezőgazdasági tér”: az a hely, ahol saját neveik közül is a legsajátabbat ültetik el. Éppen itt kell fontosságát és különlegességét demonstrálni, itt, ahol a betolakodó elleni legbiztonságosabb óvóhely található. A földbe ültetett nevek biztosítják, hogy az etnikum létezik, mert megjelöli saját tulajdonát. Tekintettel arra, hogy az egész közösség a megmaradás tekintetében e tulajdon megőrzésétől függ, minden generáció előtt ott áll a feladat az emlékművek felállítására és a kőbe vésett nevek továbbvitelére. Más szóval, a saját nevek köröztetése a terület megóvásának módja. Az etnikai nevek átvitele így lényegében a területhez kapcsolódik (a nyers háborús valóság miatt a nemzeti tudatban territorizálódnak az antroponimok). Ez a folyamat naturalizálja az etnikai kultúrát – hogy ne is említsük az etnikai imaginációt, amelyet áthatnak a mezőgazdasági és geomitológiai, s amik magukba foglalják a geológiai, botanikai és animális metaforacsaldókat is – oly módon, hogy a nevek és a terület transzmissziója úgy néz ki, mint a természet hidrológiai körforgása.

A harctérben rejlő potenciális referencialitás különösen azért impresszív, mert a terület megakadályozza azt, hogy a referens eltűnjék a megjelölt alatt, vagy hogy csak arra szűküljön le. Az egész szimbolikus világ számára a harctér az a hely, ahol a Valóság megjelenik. Ezért oly mitikusak a balkáni etnikai kultúrák. A legnagyobb történelmi események megjelölik a szörnyű megleckéztetések helyeit: a kollektív imagináció számtalan, áthatolhatatlan rétege és a szimbolizáció sűrű szövete mély sebeket rejteget.

A közelmúlt balkáni történelme megmutatta, hogy a harcmező feltámaszthatja a mitikus világ valóságát, és megújíthatja a valamelyest modernizált közösség etnikai formáját. A folyamatos epikai hagyomány, illetve a háborús valóság, vagy legvalószínűbben a topológiai ciklusok folyamatos reprodukálása közepette a kis balkáni közösségek még mindig abban a rendszerben élnek, amelyet a jó állapota jellemez.¹⁵ Ha Lyotardnak igaza van abban, hogy a modernitás „a valóság visszahúzóódásának”¹⁶ állapota, mert hiányzik „a nyelv erőteljes lehorgonyozottsága a referensben”,¹⁷ akkor e közösségek még mindig premodern valóságban élnek. Kultúráik meggyőző etnikai jellegét annak köszönhetik, hogy megőrizték nyelvük referenciális befogadóképességét.

Legutóbbi háborús valóságát az emlékezetében megőrizve a közösség saját etnikai nevét őrzi meg. Amíg e valóság élő, az etnikai név nem cserélhető le az ellenség idegen etnikai nevével. A hosszú ideig tartó etnikai megtestesülés során az a megbízatás, hogy ne veszítsék el saját nevüket, hogy nem

engedik meg eltűnésüket, egyszersemind azt a megbízatást is jelenti, hogy ne haljanak ki. Egy etnikum még akkor is túlélhet, ha tagjai elfogadták az idegen nyelv jelenlétét saját neveikben (ahogyan az a vallási áttérések esetében történik), azzal a feltétellel, hogy anyanyelvüket nem feledik el. Ebben az esetben a nyelv egésze az, amely az etnonimok felbecsülhetetlen raktárává válik, tekintet nélkül arra, hogy maguk a szavak mit jelölnek. Az asszimilációra való állandó készítés során az etnikai kontinuitás fokozatosan a nevek transzmissziójának állandóságára redukálódik. A mitikus-szimbolikus komplexum növekvő elszegényedése és gyengülése a vezetéknevek már így is nehéz átvitelét még inkább azzá teszi. Valójában a kulturális test szimbolikus ellenállása azoktól az előzőleg végbement asszimilációs próbálkozásoknak a totalitásától függ, melyeket korábban elnyelt. Az egykori ellenség valósága sohasem oly idegen, mint a mai ellenség valósága. Az etnikum a megkésett elfogadás stratégiájának segítségével él túl: ami a korábbi megtestesülés során még elfogadhatatlan volt, mára már beépült az etnikai kultúrába, mint annak legeredetibb eleme, azzal a feltétellel, hogy az ellenség nem ugyanaz. A premodern háborúk a balkáni etnikumok történelmében számos akkulturáció látványos megvalósulásaként jelennek meg, melyeket a kulturális leülepedés számos rétege formál. E háborúkat sebeként ismerjük fel, melyek meghatározzák a kollektív sajátosságok számos, szédületes gyorsaságú metamorfózisát. Az etnikai identitást csak akkor szabad állandónak és lerombolhatatlannak tekinteni, ha csenevész tartalommal bír, vagy ha teljesen tartalom nélküli, azaz ha az etnikai nevek állandóságára korlátozódott. A valóságban az etnikai identitás olyan absztrakt középpont, amely körül a kollektív sajátosság állandóan átváltozik, forog. A saját nevek minden lehetséges világban megtartják saját referencialitásukat.¹⁸

A modernitás kora még világosabbá tette ezt a megmaradásért vívott harcot az állandó változások révén, látványos dinamikát és erősséget adva e folyamatnak. A kollektív önmegaság kontinuitása attól függ, hogyan tud alkalmazkodni az új körülményekhez. Az önmegaság rekonstruálja és reprodukálja saját magát a hirtelen bekövetkező változások miatt. Minden rekonstrukció a kiirtás elkerülésére tett próbálkozás.

Csak a délszláv etnikumok – a legkisebb balkáni etnikum, melynek vélhetően a legnehezebb a múltja – *végső felszabadulása* után fogjuk fel, hogy szimbolikus harca a túlélésért és megörökölt kultúrája alapvető, megkülönböztető önmegaságának megőrzéséért nem pusztán a kulturális maradványok kitaró megőrzéséből áll, melyeket színleg a kezdetek kezdetén hoztak létre. Ám még mindig nem értük el a befejezett etnikai önmegaság illúziójának végét, amely évszázadok óta ellenáll a történelmi változásoknak. S végül a háborús valóság megmarad Jugoszlávia háromszögletű szívében (tudniillik Bosznia és Hercegovinában); azaz valójában jelenlévőbb, mint bármikor korábban.

Tekintetbe véve az állandó és gyakori háborúskodást, e régió modern történelme nem különbözik nagymértékben viharos múltjától. A mai etnonacionalizmus minden erejét és vonzó voltát a háborúnak köszönheti, mely a szocializmus összeomlásakor tört ki. A kommunizmus uralma a tömeges szenvedésnek és a partizánok győzelmének volt köszönhető a második világháborúban. Az úgynevezett Első Jugoszlávia, amelyben a termelés kapitalista módozata megjelent, az első világháború után a nagy birodalmak felszabdálása révén jött létre. Bosznia és Hercegovina akkor lépett a modern korba, amikor az osztrák–magyar csapatok a területére léptek, vagy esetleg is csupán pár évtizeddel korábban. Talán a legészrevehetőbb tény a Balkánon a modern korról kapcsolatban az, hogy a premodern, főképpen elvesztett háborúkat a győzedelmes *nemzeti felszabadító háborúk* váltották fel. E háborúk nyomán a kis nemzetek, életükben először, saját történelmük és valóságuk eredeti megalkotóivá válhattak. Az emberek többsége ezt úgy éli meg, mint kollektív lényük hosszú ideig keresett afirmációjának végső idejét, mely lényük a történelem elején még szabad és szuverén volt. Ezeknek az embereknek a számára az emancipáció politikai eszméje elválaszthatatlanná vált az alávetett nemzet erőteljes fellázadásának igen meggyőző történelmi fogalmától.

Egy pillanatig most hagyjuk figyelmen kívül a modern idők bonyolult helyi kontextusát, és vegyük észre, hogy az utóbbi időben mindegyik felszabadulás – legyen az politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális vagy szexuális – a végső elemzés szerint etnikai felszabadulás, mert háborúk útján vagy a háborúnak köszönhetően ment végbe. A számos premodern háború megteremtette azt a valóságot, melyben a legkövetkezetesebb követelés a felszabadulásra az etnikai közösségtől ered. Minden más követelés legitimitását alapjaiban az ezeréves követelések révén erősítik meg, melyeket a generációk egymásnak adtak át.

Ennek értelmében tanulságos megnézni Tito kommunista ideológiájának – melyet ma gyakran diszkreditálnak annak modernista antitradicionalizmusa miatt – etnicizmusát a népfelszabadító háború alatt és után. Még a felületes elemzés is azt mutatja, hogy a titoizmus minden kulcsjelentőségű koncepciója, figurája és szimbóluma sajátos összekapcsolódás, azaz a modern politikai valóság a megrögzött etnikai valósággal kapcsolódik össze. Úgy tűnik, hogy a jugoszláv kommunizmus „politikai pszichológiája” (Bertrand Russell), a hozzá való általános vonzódás ezeknek az ideológiai összekapcsolódásoknak volt hol színe, hol visszája. Minden modern politikai szótárnak, illetve tevékenységnek fontos volt készen állnia a kollektív túlélés hagyományos gyakorlatának egyfajta lefordítására, főképpen a valóság kitalálásának módjára. A két diskurzus, a két szótár, a két világ szimbólumainak összeolvadása három denotatív összepárosításon alapult:

1. az utolsó háborúra egyszerre tekintettek *kommunista forradalomként* és *nép- (azaz etnikai) felszabadító háborúként*;

2. a folyó történelem szubjektuma egyszerre a *munkásosztály / minden dolgozó és népeink* (azaz etnikai közösségeink); és
3. a háború utáni valóság egyszerre példája a *szabad kommunista társadalomnak és a testvériség-egységben való együttélésnek*.

Ebben a kontextusban megkockáztathatjuk a hipotézist, hogy egész Kelet-Európában a kommunizmus elfogadása a második világháború után erős etnikai bélyeggel bír. Az emberek többsége melegen üdvözölte a forradalom eszméjét, legalábbis kezdetben, s nemcsak az erős ideológiai nyomás miatt, illetve az iparosítás és a villamosítás iránti vonzalom okán, hanem a háború útján megvalósuló kulturális paradigmaváltás kollektív „etnikai tapasztalata” miatt is. E két forradalom, az ipari és a kulturális biztosították a szociális proletárforradalmak látszólagosságát. A háború alatti fraternizáció épp egy ilyen forradalom jogosultságát bizonyította. A kommunizmus hosszú ideig ugyanakkor sikeresen megakadályozta a társadalmat abban, hogy a modernizáció főbb hatásait megérezhesse: az individualizációt, a gyakorlati ész szétterjedését és hatalmát.¹⁹ Ebben az értelemben a kommunizmus, legalábbis a világ e fertályán, modernitás elleni modern stratégiaként jellemezhető, olyan stratégiaként, amelynek alapjait az etnikai ellenállás képezi. Ma a délszláv etnikai nacionalizmus (az etnikai ellenállás deklarált politikája) többé-kevésbé szembeszáll a modernitással,²⁰ ám a valóságban elődeinek eredményeire alapoz, s még radikálisabb kényszerül lenni. Lényegében az egyik és a másik rendszer is a modernitásnak az etnikai közösségekre tett veszélyes hatása és e közösségek perfid individualizációja ellen védekeznek.²¹ Amiben a leginkább különböznek, az a metamorfózis, ahogyan felfogják azt, hogy időközben hogyan változtak meg az etnikai formák.

Úgy a titói kommunizmus, mint a mai etnonacionalizmus azt ígérték, hogy véget vetnek az etnikai önmagaság premodern megalapozottságának, és felszabadítanak alóla annak hosszú ideig tartó lappangása után. Ellenében az etnonacionalisták vádjaival, Tito rezsimje nem hagyta figyelmen kívül, illetve nem utasította el az etnikai felszabadulás iránti követelést, hanem éppen ellenkezőleg, radikalizálta azt, a kizsákmányolás alóli társadalmi felszabadulás iránti kommunista követeléssel azonosítva. A proletár antiimperializmust az etnikai ellenállás forradalmi elméleteként elfogadni azt jelentette, hogy véglegesen visszatérnek az összes asszimilációs réteg alatti legeredetibb kultúrához, és felszabadítják a legősibb etnikai *Önmagaságot*. Ezen etnikai *proto-Önmagaság* identitása – az alapján, ahogyan megőrizték az etnikai neveket – délszláv. A régió minden etnikai közössége a déli szlávok nagy etnikai közösségéhez tartozik, emiatt *testvériség-egységben* kell élniük. Ám a kommunista hatalom e parancsolata nem rendelkezett konkrét etnikai lényeggel, így fokozatosan absztrakt politikai követeléssé redukálódott.

A valóságban aztán kiderült, hogy a proto-Önmagaság nem több egy csontváznál, mivel semmiféle protokultúra nem maradt történelmileg műkö-

dőképes. Kiderült az is, hogy az az urna, ami az ősi pogány kultúrák hamvait tartalmazta, s amely az utolsó felszabadító háború után nyitódott ki, semmiféle élő lángot nem hordozott magában. Az etnikai identitás és a meglévő etnikai kultúrák közti diszkrepancia megakadályozta bármiféle délszláv etnicizmus kialakulását. Tekintettel közös axiális identitásukra, a megőrzött etnikai kultúrák megkésették, az után az idő után jelentkeznek, amit fontosnak tekintenek az etnikai konstitúcióhoz, s ezért, legalábbis egy bizonyos fokig, marginalizálódtak. A tendencia, hogy a meglévő etnikai kultúrákat pogánnyá tegyék, és a folklórhoz tartozó elemeire redukálják, a kommunista időszakban erősen jelen volt. Az, hogy előnyben részesítették a hagyományos szokásokat és rituálékat a vallási kultúrával szemben, nem annak a stratégiának a része volt, hogy eltöröljék a megörökölt etnikai különbségeket, hanem azé, hogy szorosan lekössék, mivel az etnikai közösségek egymástól éppen különböző vallásaik révén távolodtak. Kezdetben az ideológia domináns militáns ateizmusa valójában óvta a protoetnikai identitást attól, hogy késve íródják be az etnikai kultúrába, a beíródástól, amely elrejtette volna megkésetttségét.

A felszabadulás modern folyamata nem vezetett a fő etnikai különbségek harmonizálódásához, még kevésbé azok felszívódásához. Ehelyett a halvány protoetnikai identitás elkerülhetetlenül oldódott fel több valóságos identitássá, amelyekről korábban azt állították, hogy előállítottak, illetve hogy szubetnikaiak. A délszláv etnicizmus sohasem jelent meg. A sikeres jugoszláv nemzeti konstrukció csakis polietnikus lehetett, semmiképpen sem monoetnikus. Mégis, a jugoszláv föderációra úgy tekintettek, legalábbis hősi napjaiban, mint amely a politikai közösség feletti, vagy mint a veszélyeztetett etnikai közösségek védelmi szövetségére. Ez volt az egység a testvériségben, avagy a nagycsalád egysége, amelyet az állítólagos közös etnikai származásra építettek. Ám szigorúan véve ez etnikumok közti egység volt, illetve etnikumok közti unió, de nem etnikai közösség. Tito jelszava, a testvériség-egység elsősorban a már elismert etnikai közösségek testvériség-egységét jelentette: a horvátokét, szerbekét, szlovénokét stb. Csak ezen komunitárius közvetítés révén fordult aztán a jugoszláv társadalom egyes tagjaihoz is.

Itt a fő politikai előfeltevés az volt, hogy az emberek már testvériségben éltek, de a történelmileg korlátozott közösségeken belül, s aminek fokát növelni kellett. A jelszóban benne volt maga az utasítás: „Legyetek azok testvérei, akik úgy néznek ki, mint a távoli rokonaitok!” Ugyanakkor ez figyelmeztetés is volt: „Ne feledjétek el azt a szolidaritást, amely a legutóbbi háborúban kovácsolódott!” Ily mód azt sugallták, hogy a legutóbbi háború során kialakult testvériséget meg kell őrizni, s hogy a megörökölt etnikai testvériség fokát növelni kell, azaz az etnikumok közti testvériséget, amely a háborúból nőtt ki, ki kell egészíteni úgy, hogy minden embert magában foglaljon. A globális etnikai szolidaritás összekapcsolódott a második világháború katonáinak

szolidaritásával, a jövőt pedig a múlttal fűzték össze. Hogy a forradalom ígéretét betartsák, s hogy kiépítsék az osztály nélküli társadalmat, az ősi etnikai közösség rekonstrukcióján kellett dolgozni, amely közösséget számos támadás ért, és a történelem során hosszú ideig idegen uralom alatt állt. A társadalom politikai demokratizációjának projektuma voltaképp nem különbözött az etnikai reszocializáció projektumától. Tito politikája lényegében a nagy féletnikai közösség etnopolitikája, azé a délszláv közösségé, amelyet bizonyos etnikai hiányosságok sújtottak. Abban az időben az ilyen közösség a már konstituálódott közösségek nézőpontjából etnikum felettinek nézett ki, míg saját tagjainak nézőpontjából etnikum alattinak. Az etnopolitika fogalmának arra kell rámutatnia, hogy a kommunista politika a hiányzó délszláv etnicizmus pótléka volt, míg a konstituálódott etnikai közösségek etnicizmusa a kommunizmus pótléka volt, amely számára hiányzott a proletariátus (és amely valójában a parasztokhoz szólt). Az etnikai közösségek ötvözésének kísérlete olyan vállalkozás volt, amire egyedül az etnopolitika volt képes, és magától értetődő volt, hogy magába foglalja a tisztán politikai követeléseket is, amelyeknek viszont nem volt valóságos alapja. A kommunista ideológia biztosított egy ilyen követelést, azt, amely a meghatározott etnikai közösség határait transzcendenssé tette. Hogy ez megállapítódjék, egyszerűen rá kell kérdezni arra, hogy a vezetők és a párt hivatásos emberei milyen pozícióból beszéltek, amikor a jugoszláv etnikumokhoz szóltak. Éppen ezeknek az etnikumoknak – melyek alapvetően kerülték azt, hogy saját neveik által identifikálódjanak – a diskurzív reappropriációja volt az, ami jugoszlávvá tette őket etnikai értelemben is, s nem csak politikailag. A protoetnikai név szimbolikus tengelyén helyezkedett el a legfontosabb politikai megnevezés *diskurzív locusa*. A nyilvános diskurzus, melyet minden létező etnikum esetében használtak, szinte kizárólag csak „a mi népeink” (azaz „a mi etnikumaink”) kifejezést használta, a formát, amelyet csak a proletariátus nem etnikai, transz-territoriális, orbitális perspektívájából lehetne alkalmazni.

Úgy tűnik, a délszláv identitás nem élhette túl a legutóbbi világháborúra való élő emlékeztetést, illetve a reményt a proletárkultúra létrehozására, amely az összes jugoszláv nemzet számára igazi közös kultúra volt, pótolva az elveszett protokultúrát. Valójában ez az egyesülés addig tartott, amíg a birodalmi múlt alóli radikális felszabadulás etnikai illúziója is tartott; amíg a háborúban kikovácsolt etnikumok közti testvériség; és amíg tartott a legkisebb balkáni nemzetek közötti védelmi szövetség iránti geopolitikai igény.

A titói kommunizmus lényegi etnikai karaktere konstitutív politikai mítoszának narratív és mágikus természetéből ered. A második világháború nagy története, az úgynevezett végső népfelszabadulás korszaka valójában mítosz volt, amely az összes testvéri etnikum mitikus-szimbolikus komplexumát magában foglalta. Tito politikai vallása elsősorban a közkedvelt háborús tör-

téneteknek köszönhette népszerűségét, amelyeket folyamatosan újrameséltek a nyilvánosságban.

A mai etnonacionalizmus – amely a felszabadulás egész történetét újra akarja mesélni, különösen teleológiáját és eszkatológiáját mint az etnikai közösség újbóli, de utolsó megszületését – egy különös tendenciát fed föl: a modernitás etnologizál, egyre archaikusabb és autentikusabb kultúrákat idézve elő.²² Az új rendszer elődjének etnikai illúzióját hatalmas csalásként jeleníti meg, a nevezetes testvériséget árulásként festve le, a kommunista ideológiát olyanként, mint amit birodalmi kultúrának álcáztak, a világháború valóságát fikcióként mutatva be stb. Az etnonacionalizmus vonzóvá vált a tömegek számára, mert akárcsak elődje, képes előhúzni a legerősebb kártyákat: az etnikai nevek tengelyét, az etnikai hagyományok *mithomoteurs*-át, s a legutóbbi, etnikumok közti háború valóságát. Sok idő el fog még múlni addig, amíg a háborús valóság ilyen értelmezése fikcióvá válik.

(Fordította: Horváth György)

Jegyzetek

- 1 SMITH, Anthony D.: *Nationalism and Modernism*, Routledge, London, 1998, 120. p.
- 2 SMITH, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1986, 44. p.
- 3 *Uo.*, 83. p.
- 4 *Uo.*, 84. p.
- 5 *Uo.*, 74. p.
- 6 *Uo.*, 76. p.
- 7 ROMANO, Claude: *L'événement et le monde*, Presses Universitaires de France, Paris, 1998, 150–155. p.
- 8 NANCY, Jean-Luc: La surprise de l'événement, *Dialogue*, international issue 1–2, Sarajevo, 1995.
- 9 SMITH: *The Ethnic Origins of Nations*, 50. p.
- 10 DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Felix: *What Is Philosophy?*, Verso, London, 1994, 4. fejezet, „Geophilosophy”, 85–113. p.
- 11 LYOTARD, Jean-François: *The Differend: Phrases in Dispute*, translated by G. van den Abbeele, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1988, 137. p.
- 12 SMITH: *The Ethnic Origins of Nations*, 57–68. p.
- 13 LYOTARD: *i.m.*, 99. p.
- 14 ČOLOVIĆ, Ivan: L'espace ethnique et la mort: Essai de la thanatologie politique, *Ethnologia Balkanica*, vol. 1., Prof. Marin Drinov Academic Publishing House, and Muenster: Waxmann Verlag, Sofia, 1997, 178–182. p.

- ¹⁵ BAUDRILLARD, Jean: *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Gallimard, Paris, 1972, 194–199. p.
- ¹⁶ LYOTARD, Jean-François, *Le postmoderne expliqué aux enfants. Correspondance 1982–1985*, Les éditions Galilée, Paris, 1988, 24. p.
- ¹⁷ *Uo.*, 10. p.
- ¹⁸ L. KRIPKE, Saul A.: *Naming and Necessity*, Harvard University Press, Massachusetts, 1980, 42–53. p.
- ¹⁹ TAYLOR, Charles: *The Ethics of Authenticity*, Harvard University Press, Cambridge–Massachusetts–London, 1991, 2–12. p.
- ²⁰ POUTIGNAT, Philippe – STREIFF-FENART, Jocelyne: *Théories de l'ethnicité*, Presses Universitaires de France, Paris, 1995, 28–30. p.
- ²¹ CLERMONT, Pierre: *Le Communisme contre-modernité*, Presses Universitaires de Vincennes, Paris, 1993, 175. p.
- ²² GEERTZ, Clifford: *The Interpretation of Cultures*, Fontana Press, London, 1993, 260. p.